

УДК 339.92

Герасимчук З.В., д.е.н., професор

Лютак О.М., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

Кількісні та якісні параметри транснаціоналізації туристичної діяльності України

У публікації розглядаються основні показники транснаціоналізації туристичної діяльності України. Здійснено аналіз вхідних та вихідних туристичних потоків, їх географічна структура. Обґрунтовуються причини визначених тенденцій, проблеми та перспективи подальшого розвитку міжнародної туристичної діяльності в Україні.

Ключові слова: міжнародний туризм, туристичні потоки, географічна структура, туристична діяльність.

Gerasymchuk Z., Liutak O.

The quantitative and qualitative parameters transnationalization of tourism in Ukraine

This publication analyses the main indicators of transnationalization of tourist activities of Ukraine. The analysis of the input and output tourist flows, their geographical structure is made. The reasons for certain trends are justified; problems and prospects of further development of international tourism in Ukraine are concerned.

Key words: international tourism, tourist flows, geographical structure, tourist activities.

The modern market of tourist services is developing dynamically and is saturated with new products, types of tourism and countries that take its place. Ukraine having significant tourism potential, is trying to be actively involved in international economic relations in this sphere. An important element of the institutional resource enhancement of international competitiveness of tourist sector of Ukraine is to assess the current condition and level of development of the domestic tourism industry.

The main quantitative and qualitative parameters that characterize the transnationalization of tourism activities, penetration of our country in the system of international economic relations is the volume of tourism flows, and financial saturation of the industry with investments, the geography of outbound and inbound tourism. Analyzing the growth rates of tourist flows of Ukraine in 2000-2015, we can conclude that in the years 2004-2013, Ukraine received the status of the import-oriented tourist flow (balance of tourist flow is negative). That is, the number of foreign citizens that visited Ukraine grew more rapidly than the number of Ukrainian citizens that traveled abroad. Thus, in particular, in 2004 and 2007, the rate of growth of output amounted to

4.68 and of 2.72%, and the incoming of 24.89 and of 22.11%, respectively. Only in 2009 due to the global financial crisis in 2014-2015 as a result of Russian aggression we can see negative value growth in incoming tourist flow. Relative to the base 2000 in 2007-2013 increase in the number of foreign citizens that visited Ukraine grew by over 200 %. In the geographical structure of trips of Ukrainian citizens abroad the leading positions are occupied by countries such as Belarus, Moldova, Poland, Russian Federation, Slovakia, Turkey, Hungary.

The analysis of the tourist flow for organized tourism indicates that the diversification of the tourist flow is reduced. In our opinion, this is because tourists rarely indicate the purpose of his trip just a tourist destination, and are increasingly moving privately.

The most significant is the reduction in incoming tourist flow in the Russian Federation (41,4% in 2012 to 9,91% in 2015), due to this, in other countries there has been an increase in the overall structure, in particular in regions the capacity reached from 21.07% to 35,35% in 2015, respectively.

The importance of the tourist sector of Ukraine is determined by a unique combination of natural recreational resources, historic heritage and extensive health resort base. Ukraine has all preconditions for creation and development of a strong international tourism industry, but a number of obstacles impeded the competitiveness of the tourism sector of the country. First of all, the factors of managerial, economic, environmental, social and cultural nature, military aggression of a neighboring country, the imbalance in reforms, the lack of institutional support. Carrying out the analysis of the development of the tourism sector on the territory of our country it is necessary to highlight such trends: investment in the infrastructure of the tourism industry practically implemented, the state is not trying to encourage small business for tourism development, rural and green tourism are developing spontaneously and do not have legislative support to their activities, and as a consequence we can observe small format and weak intensity of transnationalization and slowing down Ukraine's integration into the international economic relations the field of international tourism.

Герасимчук З.В., Лютак Е.Н.

Количественные и качественные параметры транснационализации туристической деятельности Украины

В публикации рассматриваются основные показатели транснационализации туристической деятельности Украины. Осуществлен анализ входящих и исходящих туристических потоков, их географическая структура, обосновываются причины определенных тенденций, проблемы и перспективы дальнейшего развития международной туристической деятельности в Украине.

Ключевые слова: международный туризм, туристические потоки, географическая структура, туристическая деятельность.

Постанова проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний ринок туристичних послуг розвивається динамічно та насичується новими продуктами, видами туризму та країнами, що займають свою нішу. Україна, що володіє значним туристичним потенціалом, намагається активно долучитися до міжнародних економічних відносин у цій сфері. Важливим елементом встановлення інституційного ресурсу підвищення міжнародної конкурентоспроможності туристичного сектору України є оцінка сучасного стану і рівня розвитку вітчизняної туристичної галузі. З метою визначення основних тенденцій та перспектив розвитку туристичної індустрії необхідно встановити основні показники та їх динаміку, щодо формування та реалізації туристичного потенціалу нашої країни.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Оцінка рівня використання туристичного потенціалу України, рекреаційних можливостей регіонів та інтеграції нашої держави у систему міжнародних економічних відносин у сфері бізнес діяльності знайшли висвітлення у працях Антонюк К.[1], Дащук Ю.Є. [2], Любіцевої О.О.[7], Мальської М.П.[9], та ін. Проте сучасні реалії вимагають оцінки туристичних потоків у кількісному виразі, аналізу складених тенденцій та перспектив, особливостей географічної структури вхідного та вихідного туристичного потоку, прогнозування подальших обсягів та форматів щодо транснаціоналізації туристичної діяльності України.

Цілі статті. Основними цілями статті є дослідити рівень інтеграції туристичного ринку України у систему світогосподарських зв'язків за основними кількісними та якісними показниками. Визначити особливості транснаціоналізації, тенденції та подальші перспективи розвитку міжнародного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основними кількісними та якісними параметрами, які характеризують транснаціоналізацію туристичної діяльності, проникнення нашої

держави у систему міжнародних економічних відносин є обсяг туристичних потоків, фінансова насиченість галузі інвестиціями, географія виїзного та в'їзного туризму. Разом з тим, такий аналіз дасть змогу визначити основні напрями, за якими спостерігається суттєве відставання України від інших держав за рівнем і напрямками транснаціоналізації та розробити механізм вирішення проблем за даними сегментами. Особливу увагу слід зосередити на інституційному забезпеченні розвитку туристично-рекреаційної сфери, особливостям здійснення підприємницької діяльності у туристичній галузі та механізмів щодо її нарощення. Тобто основними етапами дослідження туристичного сектору України в ключі нарощення її конкурентоспроможності є: аналіз темпів приросту вхідних та вихідних туристичних потоків України; оцінка географії охоплення туристичних потоків.

Отже, первинним елементом аналізу туристичного сектору України є темпи приросту ринку, тобто необхідно проаналізувати кількість туристичних в'їздів і виїздів протягом періоду та визначити їх темпи приросту відносно базового року та щороку (табл. 1.).

Таблиця 1.

Аналіз темпів приросту туристичних потоків України
у 2000-2015 р.р.

Період	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, чол.	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, чол.	Сальдо туристичного потоку, чол.	Темпи приросту вихідного туристичного потоку, %		Темпи приросту вхідного туристичного потоку, %	
				Ланцюгові	Базисні	Ланцюгові	Базисні
2000	13422320	6430940	6991380	-	-	-	-
2001	14849033	9174166	5674867	10,63	10,63	42,66	42,66
2002	14729444	10516665	4212779	-0,81	9,74	14,63	63,53
2003	14794932	12513883	2281049	0,44	10,23	18,99	94,59
2004	15487571	15629213	-141642	4,68	15,39	24,89	143,03
2005	16453704	17630760	-1177056	6,24	22,58	12,81	174,16
2006	16875256	18935775	-2060519	2,56	25,73	7,4	194,45
2007	17334653	23122157	-5787504	2,72	29,15	22,11	259,55
2008	15498567	25449078	-9950511	-10,59	15,47	10,06	295,73
2009	15333949	20798342	-5464393	-1,06	14,24	-18,27	223,41
2010	17180034	21203327	-4023293	12,04	28	1,95	229,71
2011	19773143	21415296	-1642153	15,09	47,32	1	233
2012	21432836	23012823	-1579987	8,39	59,68	7,46	257,85

2013	23761287	24671227	-909940	10,86	77,03	7,21	283,63
2014*	22437671	12711507	9726164	-5,57	67,17	-48,48	97,66
2015*	23141646	12428286	10713360	3,14	72,41	-2,23	93,26

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції,

Складено автором та розраховано на основі [4].

Аналізуючи таблицю, ми можемо зробити висновки про те, що протягом 2004-2013 років Україна набула статусу імпорто орієнтованого туристичного потоку (сальдо туристичного потоку негативне). Тобто кількість іноземних громадян, які відвідали Україну зростала вищими темпами, ніж кількість громадян України, які виїжджали за кордон. Так, зокрема, у 2004 та 2007 роках темп приросту вихідного потоку становив 4,68 та 2,72%, а вхідного 24,89 та 22,11% відповідно. Лише у 2009 році внаслідок світової фінансової кризи та у 2014-2015 р.р. в результаті агресії РФ ми спостерігаємо від'ємне значення темпу приросту вхідного туристичного потоку. Відносно базового 2000 року у 2007-2013 р.р. зростання кількості іноземних громадян, які відвідали Україну зростала більш ніж на 200 %. Графічно загальна динаміка представлена на рис. 1.

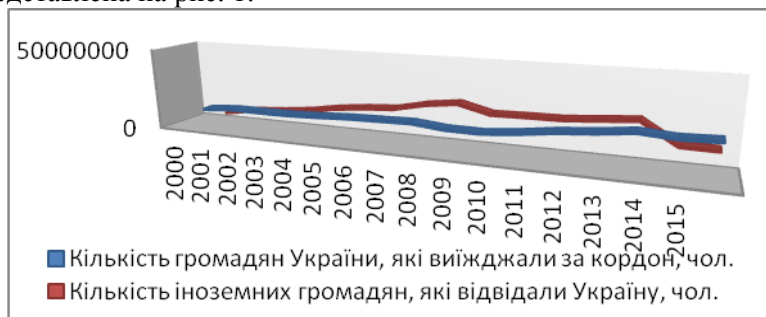

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків України у 2000-2015 р.р., чол.

Оцінка географії охоплення туристичних виїздів громадян України здійснена на основі даних Державної служби статистики України представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Виїзд громадян України за кордон за країнами

Країна	2015		2014		2013		2012	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Австрія	106451	0,46	96809	0,43	112392	0,47	103207	0,48

Білорусь	1325546	5,73	1538160	6,86	1738907	7,32	1673717	7,81
Болгарія	43860	0,19	47480	0,21	64351	0,27	48594	0,23
Велика Британія	62439	0,27	76590	0,34	109659	0,46	85047	0,4
Греція	101298	0,44	151286	0,67	201538	0,85	121536	0,57
Грузія	81601	0,35	90487	0,4	82312	0,35	50170	0,23
Єгипет	350936	1,52	400427	1,78	336173	1,41	297267	1,39
Ізраїль	129311	0,56	11833	0,05	124057	0,52	141319	0,66
Іспанія	60710	0,26	99614	0,44	119730	0,5	92939	0,43
Італія	113373	0,49	172845	0,77	191616	0,81	152709	0,71
Казахстан	35639	0,15	32496	0,14	30307	0,13	23521	0,11
Кіпр	57303	0,25	47601	0,21	35366	0,15	26775	0,12
Молдова	1727308	7,46	421169	1,88	2395258	10,0	2174173	10,14
Нідерланди	87052	0,38	75962	0,34	82011	0,35	73069	0,34
Німеччина	294797	1,27	308908	1,38	376316	1,58	380554	1,78
ОАЕ	137442	0,59	161726	0,72	210772	0,89	151181	0,71
Польща	9505713	41,0	7657021	34,1	6991778	29,4	5765184	26,9
Російська Федерація	4080414	17,6	4671321	20,8	6140406	25,8	5941305	27,72
Словаччина	755248	3,26	656102	2,92	571266	2,4	508008	2,37
Туреччина	510537	2,21	450549	2,01	573840	2,42	563184	2,63
Угорщина	2442101	10,5	2152512	9,59	1900469	8	1759986	8,21
Франція	98353	0,43	83207	0,37	81995	0,35	75396	0,35
Чехія	52738	0,23	84948	0,38	170114	0,72	299444	1,4
Чорногорія	26564	0,11	37764	0,17	48050	0,2	39349	0,18
Швейцарія	36095	0,16	47598	0,21	37973	0,16	33840	0,16
Інші країни	918817	3,97	2863256	12,7	1034531	4,34	851362	3,97
Всього	23141646	100	22437671	100	23761187	100	21432836	100

Розраховано автором на основі [5].

Як видно з таблиці, у географічній структурі виїздів громадян України за кордон лідируючі позиції займають такі країни як Білорусь, Молдова, Польща, Російська Федерація, Словаччина, Туреччина, Угорщина. Протягом 2012-2015 р.р. можна простежити чітку тенденцію до зменшення частки Російської Федерації з 27,72% у 2012 році до 17,63% у 2015 р. та Білорусії з 7,81% до 5,73% відповідно. Натомість, дуже суттєво зріс західний вектор подорожей наших громадян (Польща, Угорщина, Словаччина). Особливо чітко це простежується на прикладі Польщі, де приріст становить з 26,9% до 41,08% у 2015 році (Рис. 2).

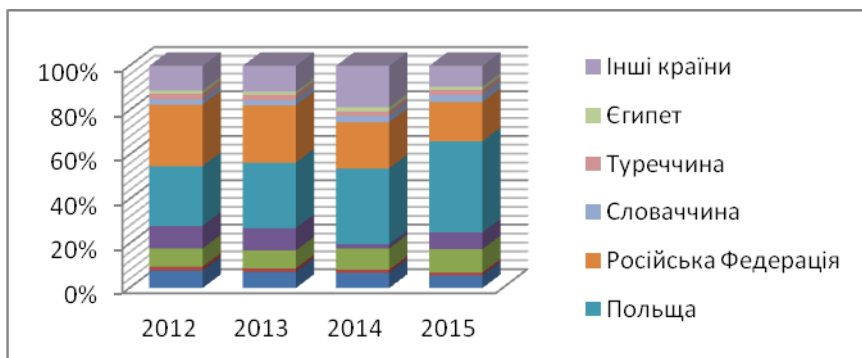

Рис. 2. Географічна структура вихідного туристичного потоку у 2012-2015р.р., %

На нашу думку, основним фактором, що спричинив цю тенденцію, є можливість отримати шенгенську візу через значну мережу візових центрів та консульств в Україні (Рис. 3). За рахунок даного інституційного забезпечення відбувається часткове викривлення інформації про географію відпочинку наших громадян за кордоном.

Кількість виданих шенгенських віз для українців у 2015 році

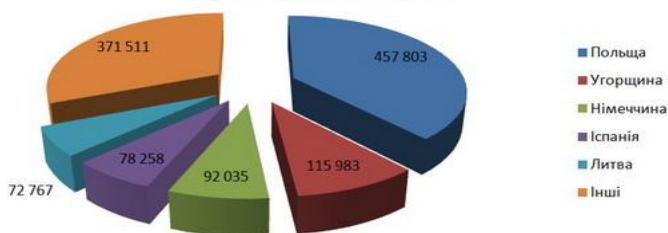

Рис. 3. Структура виданих шенгенських віз для громадян України, шт., [3].

Слід відмітити, що у статистичних показниках немає чіткого розмежування між туризмом та приватною поїздкою і лише частина подорожуючих через туроператорів і відкриваючи туристичні візи потрапляє в категорію організованого туризму. Зокрема такі країни як Кіпр, Угорщина та Хорватія взагалі мають нульові показники по організованому туризму, але ми усвідомлюємо, що відкрита довгострокова багаторазова Шенгенська віза дає змогу подорожувати без обмежень саме з

туристичними цілями. Саме такої думки притримуються і при формуванні статистичних звітів у Держслужбі, включаючи приватні та службові поїздки до загальних показників туристичної діяльності. Разом з тим є ряд країн (Республіка Молдова, Російська Федерація, Польща, Білорусь), що характеризуються дуже високими показниками виїзду наших громадян на їх територію. Основна причина таких показників полягає у транскордонному співробітництві та існуванні тісних взаємозв'язків на прикордонних територіях сусідніх з Україною країн. Малий прикордонний рух спричинений маятниковою трудовою та сімейною міграцією знаходить своє відображення у статистичних даних, тому ми пропонуємо поглибити дослідження та здійснити аналіз лише по організованих туристичних поїздках (табл. 3.).

Таблиця 3

Туристичний потік громадян України за кордон за метою поїздки
«Організований туризм» у 2012-2015р.р., чол.

Країна	2012	2013	2014	2015	Відхилення 2014/2013		Відхилення 2015/2014	
					Абсол.	Віднос.	Абсол.	Віднос.
Австрія	7843	14081	11639	11068	-2442	-17,34	-571	-5,16
Білорусь	96275	20239	11592	20631	-8647	-42,72	9039	43,81
Болгарія	8374	8562	7981	10845	-581	-6,79	2864	26,41
Велика Британія	4258	0	0	0	0	0	0	0
Греція	11011	17650	18182	19070	532	3,01	888	4,66
Грузія	3269	2934	1658	4236	-1276	-43,49	2578	60,86
Єгипет	37892	38669	24864	22365	-13805	-35,7	-2499	-11,17
Ізраїль	12159	17963	10837	8644	-7126	-39,67	-2193	-25,37
Італія	4599	1202	0	0	-1202	-100	0	0
Кіпр	538	1773	0	0	-1773	-100	0	0
Молдова	419	3752	647	13093	-3105	-82,76	12446	95,06
Німеччина	15063	5366	5842	10610	476	8,87	4768	44,94
ОАЕ	6575	10493	9413	14711	-1080	-10,29	5298	36,01
Польща	69578	31905	10878	10346	-21027	-65,91	-532	-5,14
Російська Федерація	187732	68500	31239	20396	-37261	-54,4	-10843	-53,16
Словаччина	8256	0	0	0	0	0	0	0
Туреччина	91462	62811	35999	36271	-26812	-42,69	272	0,75
Угорщина	8307	0	0	0	0	0	0	0
Чехія	32656	22541	6759	0	-10115	-30,97	-15782	-70,0
Чорногорія	4078	3471	0	0	-607	-14,88	-3471	-100
Інші країни	31492	22928	14011	4312	-31145	-59,99	-16458	-381,68
Всього	641836	354840	201541	206598	-153299	-43,2	5057	2,45

Розраховано автором на основі [5].

Проведений аналіз туристичного потоку за організованим туризмом вказує на різнопланові тенденції у аналізованому періоді. Зокрема у 2013 та 2014 році спостерігається скорочення кількості громадян, що виїжджали за кордон практично по всім напрямам, виняток становить Греція та Німеччина, де приріст становив 3,01 та 8,87% відповідно. У 2015 році позитивне відносно відхилення до попереднього періоду отримали також Білорусь, Болгарія, Грузія, Молдова ОАЕ, Туреччина. Отже, ми можемо бачити, що диверсифікація туристичного потоку скорочується. На нашу думку, це спричинено тим, що туристи рідко зазначають ціллю своєї поїздки саме туристичне призначення, а все більше переходять на приватний характер, що і показав попередньо проведений аналіз у таблиці 1, де показаний постійний приріст вихідного туристичного потоку. Здійснюючи аналіз іноземних громадян, що прибули на територію України протягом 2012-2015 р.р. (табл. 4) зосередимо свою увагу на загальній кількості подорожуючих.

Таблиця 4

Аналіз вхідного потоку іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули у 2012-2015 р.р.

Країна	2012		2013		2014		2015	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Австрія	30032	0,13	30368	0,12	17076	0,13	19160	0,15
Азербайджан	101229	0,44	111897	0,45	69146	0,54	75583	0,61
Білорусь	3091780	13,44	3353652	13,59	1592935	12,53	1891518	15,22
Болгарія	45964	0,2	56082	0,23	36651	0,29	32181	0,26
Велика Британія	81183	0,35	81324	0,33	44086	0,35	54679	0,44
Вірменія	68087	0,3	83459	0,34	36158	0,28	29554	0,24
Греція	22760	0,1	26017	0,11	13915	0,11	12914	0,1
Грузія	40799	0,18	52221	0,21	35004	0,28	37772	0,3
Ізраїль	107141	0,47	120913	0,49	101799	0,8	149386	1,2
Іспанія	20628	0,09	18156	0,07	10559	0,08	13236	0,11
Італія	89081	0,39	90819	0,37	55363	0,44	63258	0,51
Казахстан	70784	0,31	84864	0,34	29693	0,23	27475	0,22
Канада	30945	0,13	30499	0,12	17875	0,14	22055	0,18
Китай	19718	0,09	18128	0,07	11308	0,09	12966	0,1
Киргизстан	19441	0,08	22380	0,09	11656	0,09	9600	0,08
Латвія	39840	0,17	37478	0,15	18118	0,14	22187	0,18
Литва	54636	0,24	83355	0,34	29466	0,23	34996	0,28
Молдова	4849115	21,07	5417966	21,96	4368355	34,37	4393528	35,35
Нідерланди	52417	0,23	38261	0,16	25151	0,2	28760	0,23
Німеччина	274073	1,19	253318	1,03	131244	1,03	154498	1,24
Польща	1404086	6,1	1259209	5,1	1123945	8,84	1156011	9,3

Російська Федерація	9526695	41,4	10284782	41,69	2362982	18,59	1231035	9,91
Румунія	791281	3,44	877234	3,56	584774	4,6	763228	6,14
Сербія	29607	0,13	43680	0,18	27832	0,22	23801	0,19
Словаччина	476574	2,07	424306	1,72	416158	3,27	412519	3,32
США	185518	0,81	134672	0,55	81709	0,64	108288	0,87
Таджикистан	42834	0,19	60336	0,24	37074	0,29	53950	0,43
Туреччина	117152	0,51	151706	0,61	116302	0,91	140691	1,13
Туркменістан	19647	0,09	22120	0,09	16445	0,13	14358	0,12
Угорщина	742445	3,23	771038	3,13	874184	6,88	1070035	8,61
Узбекистан	185518	0,81	235361	0,95	158030	1,24	68765	0,55
Франція	64804	0,28	64510	0,26	39884	0,31	45867	0,37
Чехія	51955	0,23	52707	0,21	35166	0,28	39472	0,32
Швеція	40777	0,18	17542	0,07	10610	0,08	14706	0,12
Швейцарія	18677	0,08	19576	0,08	10290	0,08	13302	0,11
Інші країни	205600	0,85	241291	0,99	160564	1,29	186952	1,51
Всього	23012823	100	24671227	100	12711507	100	12428286	100

Розраховано автором на основі [6].

Незважаючи на те, що Державна служба статистики виокремлює такі категорії як службова, ділова, дипломатична поїздки, приватна, туризм, навчання, працевлаштування, культурний та спортивний обмін, релігійна ціль, ми вважаємо, що усі вони є підвидами туристичної діяльності.

Як видно з таблиці, вхідний туристичний потік є більш диверсифікованим ніж вихідний, хоча країни-лідери в обох групах співпадають (Рис.4).

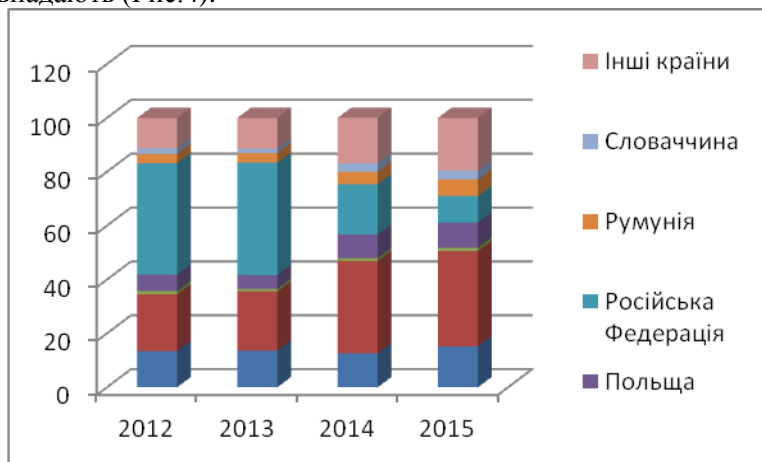

Рис. 4. Динаміка країн – лідерів вхідного потоку іноземних громадян, %

Як видно з Рис. 4. найбільш суттєвим є скорочення вхідного туристичного потоку по Російській Федерації (з 41,4% у 2012 році до 9,91% у 2015 році), за рахунок цього по інших країнах спостерігається приріст у загальній структурі, зокрема по Молдові нарощення сягнуло з 21,07% до 35,35% у 2015 році відповідно.

Висновки. Важливість туристичного сектора України визначається унікальним поєднанням природно-рекреаційних ресурсів, історичної спадщини та розгалуженості санаторно-курортної бази [8, с. 224]. Україна має всі передумови для створення та розвитку сильної міжнародної туристичної індустрії, проте низка перепон перешкоджає реалізації конкурентоспроможності туристичного сектора країни. Насамперед це чинники управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру, військова агресія сусідньої країни, розбалансованість реформ, відсутність інституційного забезпечення. Здійснюючи аналіз розвитку туристичного сектору на території нашої країни варто виокремити такі тенденції: інвестиції в інфраструктуру туристичної галузі практично не здійснюються, держава не намагається заохотити малий бізнес для розвитку туристичної сфери, сільський та зелений туризм розвиваються стихійно і не мають законодавчого забезпечення своєї діяльності, як наслідок ми можемо спостерігати вузькоформатність та слабку інтенсивність транснаціоналізації та сповільнення інтеграції України у міжнародні економічні відносини у сфері міжнародного туризму.

1. Антонюк К. Організаційно-економічний механізм підвищення міжнародної конкурентоспроможності туристичного сектору України / К.Антонюк// Соціально-економічні проблеми і держава. – 2014. – Вип. 1 (10). – С. 149-157.
2. Герасимчук З.В. Розвиток рекреаційного потенціалу регіону: теорія і практика: монографія / З.В. Герасимчук, Ю.Є. Дашук. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 260 с.
3. Візові проблеми: як та чому Польща опинилася у "суперечливій групі" консульств [Електронний ресурс].
4. Державна служба статистики України / Статистична інформація / Економічна статистика / Економічна діяльність / Туризм / Туристичні потоки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Державна служба статистики України / Статистична інформація / Економічна статистика / Економічна діяльність / Туризм / Виїзд громадян України за кордон за країнами, до яких вони виїжджали. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Державна служба статистики України / Статистична інформація / Економічна статистика / Економічна діяльність / Туризм / В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Любіцева, О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): навч. посіб. для ВНЗ / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2006. – 436 с.
8. Лютак О.М. Аналіз та оцінювання інформації про основні туристичні потоки України / О.М. Лютак, Л.В. Михальчук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №12(128). – С. 217-225.
9. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: [Підручник]. М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661 с.